

régió nyelvpolitikai történetét 1867-től 1944-ig mutatják be (Наш місцевий Вавилон: ez nagyrészt megfelel CSERNICKÓ magyar nyelvű könyve vonatkozó fejezeteinek). A más nyelven, ez esetben a terület mai államnyelvén való közzététel, illetőleg ezzel a nyelvpolitika fontosságára való figyelemfelhívás, a tudományos ismeretterjesztés ilyen formában történt megvalósítása jó ötlet volt.

Vizsgálatában a szerző nem veszik bele a részletekbe, mert a tágabb kontextusról nem feledkezik meg. Vállalt, nem könnyű feladatát sikerrel elvégezte: a szóban forgó régió az elmúlt másfél században nyelvpolitikailag fontos, részben máig ható eseményeit, történéseit és törekvéseit tárgyyszerűen, informatív módon foglalta össze. Könyvében 53 táblázat, 40 ábra, 12 térkép, számtalan különféle dokumentum (például: fénykép, képeslap, igazolások) másolata olvasható (élt tehát a szerző a nyelvi tájkép jelzésszerű bemutatásának a lehetőségével is). Mintegy 800 tételes bibliográfia mellett részletes tárgy- és névmutató könnyíti meg az olvasók tájékozódását. A szerző munkájának több mint felében az ukrainai helyzettel foglalkozik.

A kötet a régió történetének a tanulmányozásához is fontos forrás. Egy nyelvtudomány-történeti adalék: magyarországi nyelvészek is részt vettek a szomszédos országok magyarságával való kulturális kapcsolatok (titkos) komplex vizsgálatában az 1970-es évek elején (DEME LÁSZLÓ, ÉDER ZOLTÁN, GRÉTSY LÁSZLÓ, SEBESTYÉN ÁRPÁD: 454).

A figyelemfölvívó szándékú ismertetés okot és alkalmat kínál annak megemlítésére, hogy a feladatkörük révén érintett döntéshozók számára tanulságos volna jobban ismerni a múltat a nyelvpolitika szempontjából is. Másként fogalmazva: minden, szaktudományos vonatkozású kérdéskör esetében a politikusoknak kötelessége volna döntéseiket a tudományos kutatások eredményeinek figyelembe vételével, azaz a szakma meghallgatásával meghozni. Amikor tehát például nyelvstratégiáról van szó (márpedig erről egyre több szó esik), a szaktudományt megkerülhetetlenül fontos tényezőnek kell tekinteni. (ILLYÉS GYULA 1937-ben írta ZSIRAI MIKLÓS Finnugor rokonságunk című könyvének tanulmányozása után: „Mennyi tanulság, mennyi szomorú tapasztalat, mennyi intő példa az okulásra, akár politikai vonatkozásban is”: Nyugat 1937/2: 133 – pedig nem is nyelvpolitikai célzatú szakmunkáról írta ezt a véleményt.)

KISS JENŐ

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Cicero összes retorikaelméleti művei

Szerk. ADAMIK TAMÁS. Kalligram, Pozsony, 2012. 752 oldal.

1. Cicero retorikaelméleti műveinek magyarra fordítása és kiadása hiánypótló a retorikával foglalkozó ókori művek sorában. A kötet megjelenésével közel teljessé vált az a sorozat, amely ARISZTOTELÉSZTől egészen QUINTILIANUSIG a retorika alapműveit foglalja magába; CICERÓNál teljeseedik ki mindaz, amit a Kr. e. 320-as években ARISZTOTELÉSZ elkezdett: a retorika részeinek és feladatainak sokoldalú megvitatása. A kötet hét művet tartalmaz, ezek közül négy (A feltalálásról, A szónokról, A szónoki felosztások, Topica) most jelenik meg először magyarul. A Brutus című dialógus harmadik, A legkiválóbb szónok című értekezés második magyar fordítás. A szónok című mű pedig KÁRPÁTY CSILLA modern fordításában, terminológiai szempontból revideált formában került bele a kötetbe.

A kötet szerkesztője ADAMIK TAMÁS, a klasszika-filológia professzora, az alapvető retorikai művek fordítója és szerkesztője. Keze alól került ki ARISZTOTELÉSZ Rétorikája, a Cornificiusnak tulajdonított, C. Herenniusnak ajánlott retorika bilingvis kiadása, QUINTILIANUS 12 könyvből álló Szónoklattana, IOANNES SARISBERIENSIS (Salisburyi János) Metalogiconja és a sorban utolsóként CICERO összes retorikaelméleti művei. QUINTILIANUS és CICERO fordítását tanítványaival együtt készítette.

2. A kötet elején, a terjedelmes Bevezetés című tanulmány (15–78) három témakört tárgyal részletesen: 1. Cicero ifjúsága és tanulmányai; 2. a hét mű egyenkénti részletes ismertetése; 3. Cicero Magyarországon. A tanulmányt bibliográfia zárja, amely tájékoztat a CICERO-művek kiadásairól, kommentárjairól és a retorikaelméleti művekről szóló fontosabb tanulmányokról.

Cicero tanulmányainak bemutatása után az egyes művekhez tartozó ismertetések következnek: a mű keletkezésének körülményei, okai (pl. visszautasíthatatlan felkérés), valamint a megírás, illetve a megjelenés ideje; a mű szerkezeti áttekintése és mondani-valójának vázlatos bemutatása hasznos keresztmetszet lehet azoknak, akik nemcsak a tartalomjegyzékből kívánnak tájékozódni, hanem az egyes fejezetek felépítését is meg kívánják ismerni. Ez utóbbiban a témák paragrafushatárainak meghúzése is segítséget nyújt. A kötet formailag a modern filológiát szolgálja: a lábjegyzetek hivatkozásokat, kiegészítő információkat hordoznak a szövegben magyarázatra szoruló szavak, nevek, kifejezések jelentéséről, pontos lelőhelyéről, fordításáról, továbbá az előzménynek tekinthető művekkel közös részekről (ilyen pl. a C. Herenniusnak ajánlott retorika).

3. Cicerót tartják a normatív latin nyelvhasználat első képviselőjének (bővebben: ADAMIK BÉLA, *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig.* Argumentum, Budapest, 2009). A Kr. e. 150 és Kr. u. 200 közötti időszakban zajlik ugyanis a latin nyelv normalizációja, majd a norma és a normatudat kiépülése. A római vezetés tudatos nyelvpolitikai lépéseket tett annak érdekében, hogy a latin nyelvet megerősítse a göröggel szemben. A norma kialakulása elsősorban az oktatási intézményekben zajlott. A korszakban szorosan összekapcsolódott a grammatika- és retorikaoktatás, amelyet a görög minták kezdeti követése után végül teljesen új, latin alapokra helyeztek. A tanítók ezen kívül sokat foglalkoztak a tanulók nyelvi képzésével. A normatív nyelvhasználat megtestesítője tehát CICERO volt, majd az őt követő QUINTILIANUS lett a nyelv kanonizátora a maga 12 kötetes nevelés- és retorikaelméleti munkájával.

Cicero munkásságának központi gondolata a tökéletes szónok jellemzőinek felkutatása. Ő maga és dialógusainak beszélgetőpartnerei is tisztában vannak azzal, hogy valószínűleg olyan ember nincsen, aki mindegyik tulajdonságnak maradéktalanul a birtokában van, meg kell határozni azonban azt az elvárást, amelyre törekednie kell a szónoknak, ez pedig a tökéletes szónok, a filozófiában, történelemben, politikában, jogtudományban és ékesszólásban jártas államférfi eszménye. Cicero mindezt tudományos igényű retorikaelméleti művekben fogalmazza meg, amelyek a klasszikus rendszert addig nem tapasztalt mélységgel vitatják meg a szónok feladataitól és jellemétől a beszédek felépítésén keresztül egészen a stíluselméletig.

4. A kötet első közölt műve *A feltalálásról* (De inventione, 81–199) című értekezés. Ahogyan a cím is mutatja, az öt szónoki feladat (feltalálás, elrendezés, kidol-

gozás, emlékezetbe vésés, előadás) közül az elsővel foglalkozik – két könyvben. A többi feladatot taglaló rész valószínűleg meg sem íródott. A ránk maradt szöveg egy befejezetlen tankönyv (retorikai kézikönyv) része. A két könyv közül az elsőben az ékesszólás hasznáról és káráról, továbbá feladatáról, anyagáról és céljáról, az ügyállások tanáról, valamint a szónoki beszéd részeiről esik szó. A második könyv részletesebben tárgyalja a bizonyítást az ügyállások fajai szerint, majd röviden ismerteti a tanácsadó és a bemutató beszédfaját. Cicero műveiben a törvényszéki beszédek tárgyalása jogi tanulmányainak köszönhetően elsődleges, többször hangsúlyozza is a törvényszéki szónoklás elsőségét és a tanulási folyamatban betöltött praktikus szerepét: „a törvényszéki beszédfajta [...] legtöbb szabálya minden nehézség nélkül átvihető az egyéb beszédfajtákra is, ha a vitás kérdés hasonló” (142).

CICERO munkájának tudományos igényességét emeli, hogy a retorika anyagaként (a szónok feladataiként) az arisztotelészi alapokat említi. SIMON L. ZOLTÁN pedig a szöveget végigkísérő jegyzetekkel emeli ki azokat a részeket, amelyek az ugyanebben az időszakban íródott *Rhetorica ad Herennium*mal közösek lehetnek. A hatás már csak azért sem zárható ki, mert CORNIFICIUS Kr. e. 86–84 között, CICERO pedig 84–80 között írhatta a maga művét.

A bevezetéssel kapcsolatos tanításokat CICERO az ARISZTOTELÉSZ Rétorikájából vett gondolattal kezdi: a bevezetés a beszédnek az a része, amely ráhangolja a hallgatóságot a folytatásra, ezért mindent el kell követni azért, hogy méltósága legyen, és hogy elérje célját. Ehhez a részhez tartozik a hallgatóság jóindulatának elnyerése is, amelyre négyféleképpen tehetünk szert: önmagunkról, ellenfeleinkről, a bírák személyéről és magáról a tényállásról szólva. Az elbeszélés (narratio) kritériumaiként a rövidséget, a világosságot és a valószerűséget határozza meg, azaz: a szónok csak a lényegyet mondja el, ügyeljen az időrendiség betartására, valamint arra, hogy hihető dolgokat mondjon. A fölosztás (partitio) a mondanivaló felvázolására ad lehetőséget. Pontos felosztást csak akkor mutathatunk fel, ha tisztában vagyunk az ügyek nemével és a fajával, vagyis azzal, hogy a nem (*genus*) tágabb kategória a fajnál (*species*).

A szónok saját álláspontjának bizonyításában és az ellenfél érveinek megcáfolásában kulcsszerepük van az érveknek, amelyeket az érvforrásokból, a személyekből és az eseményekből (dolgokból) meríthetünk. A bizonyítás és a cáfolás ugyanabból a forrásból táplálkozik, hiszen amely érvforrás alapján egy ügy bizonyítható, az alapján cáfolható is. S ha a szónok mindezekkel végzett, beszédét a végkifejlet, a befejezés felé irányíthatja, amelyben ismét meg kell ismételnie a legsúlyosabbaknak számító érveket, ellenszenvet kell ébresztenie az ellenféllel szemben, és el kell nyernie a hallgatóság együttérzését.

A második könyv tulajdonképpen a bizonyítás részletezése az ügyállások szerint, közelebről a bizonyítás és a cáfolás érvforrásainak részletes kifejtése. Eszerint négyféleképpen csaphatnak össze az álláspontok: következtetésen, meghatározáson, kifogáson és minőségen alapuló ügyállásról beszélhetünk. A könyv végén CICERO röviden értekezik a tanácsadó és a bemutató beszédekről is, amelyekről korábban már közölte: a törvényszéki beszéd követelményei alkalmazhatók erre a két beszéd típusra is.

5. CICERO szerint a retorika ártalmassá válhat filozófia és bölcsesség nélkül, ezekkel együtt viszont hasznos az emberiség számára. Alap gondolata tehát, hogy a filozófia az igazságkeresés tudományaként szolgál, hiszen csak az bölcs, aki képes meglátni az igazságot. Éppen ezért a retorika az államtudománnyal is kapcsolatban áll, elválaszthatatlan tőle. Ez az egyik központi gondolata A S Z Ó N O K R Ó L (*De oratore*) címet viselő munkájának is, amelyet CICERO a po-

litikától visszavonultan írt meg ún. arisztotelészi dialógus formájában. Ennek lényege, hogy a szónok szándéka világos, nem a szókratészi iróniával próbálja meg rávezetni hallgatóit az üzenetre, hanem a dialógus egyes résztvevőinek kifejtő elbeszéléseinek segítségével.

A szónokról című a kötetben megjelent leghosszabb, három könyvből álló mű (203–452). Műfaja dialógus, amelyben CICERO ifjúkorának legnagyobb szónokait, Licinius Crassust és Marcus Antonium (a későbbi triumvir nagyapját) beszélgeti a szónoki lét legfontosabb kérdéseiről. A többi résztvevő szerepe inkább abban áll, hogy a két főszereplő beszélgetését, vitáját színesítsék. Érdekesség, hogy az első könyvben, egy nap erejéig rangidősként feltűnik Mucius Scaevola is, aki – bár nem vita nélkül – elfogadja a tökéletes szónok eszményét. Ezután következik Lucius Licinius Crassus és Marcus Antonius vitája arról, hogy szüksége van-e a szónoknak jogi ismeretekre.

Míg az első könyvben inkább elméleti kérdések szerepelnek, addig a második könyvben konkrét tennivalókról és követelményekről, így a szónok feladatairól, a beszédalfajtaokról és a humorról is szó esik. Sokan talán nem is gondolnák, hogy a humor, az irónia és a szellemesség a retorika legalább annyira fontos része, mint a jól megválasztott stílus és hangnem. A szónokról című dialógusban tűnik fel – mintegy epizód szereplőként – Gaius Iulius Caesar (a későbbi világhódító nagybátyja), akit korának legszellemesebb embereként tartottak számon, ezért nem véletlen, hogy CICERO őt kéri fel: értekezzen a viccről és a szellemességről. CICERO maga így fogalmaz: „A szellemesség, az irónia, és a humor kezdettől fogva a retorika integráns része. [...] Kellemes és gyakorta hatványozottan hasznos a tréfa vagy az anekdota, s noha minden más az elmélet segítségével elsajátítható, ez a terület kizárólag tehetség kérdése, és nincsenek rá vonatkozó szabályok.” Caesar ezután hosszas fejtegetésbe kezd a tréfákozás és az elmesség megkülönböztetéséről, a nevetés fogalmáról és fontosságáról, a szójátékokról és az iróniáról is. Mondanivalóját így zárja: „Aki tehát tréfásan akar beszélni, annak [...] el kell sajátítania egy olyan fellépést, hogy arca igazodjék a tréfa egyes típusaihoz, s minél komolyabb és szigorúbb valaki, [...] annál meggyőzőbb hatásúnak szokott látszani.” A *De Oratore* egyik kultúrtörténeti jelentősége a humorról való értekezés. Crassus pedig egyre több görögből való fordítást szorgalmaz, s ez összefüggésben áll a korábban már említett görög és latin nyelvi párhuzammal is.

A második könyvben a szónok feladatai közül háromról (feltalálás, elrendezés, emlékezetbe vésés) Antonius ejt szót, majd a harmadik könyvben Crassus következik, aki a stílusról és az előadásmódról értekezik. Az első könyv (amelyben a beszélgetés helyszíne – Platón beszélgetéseinek mintájára – egy platánfa töve) általános retorikai kérdései után a második konkrét gyakorlati tanácsokat ad. Ehhez kapcsolódik a harmadik könyv, amely a stílust és az előadásmódot tárgyalja, ezért szóba kerülnek az ékesszólás kritériumai. „Minden beszéd tehát szavakból áll, amelyeket először önmagukban kell megvizsgálnunk, azután szókapcsolatokban. Mert van a beszédnek olyan ékessége, amely az egyes szavakban rejlik, és van olyan, amely összefűzött és összekapcsolt szavakban. [...] Három eszköz van tehát az egyszerű szóban, amelyet a szónok alkalmazhat beszédének szemléletessé tételére: szokatlan, új képzésű vagy átvitt jelentésű szó” (2, 38, 149 és 152). Szokatlan szavak a beszédből már kiszorult régi szavak, az átvitt jelentésű szó pedig az, amelyet nem elsődleges jelentésében használunk.

6. GONDA ATTILA fordításában készültel A szónoki felosztások (*Partitiones oratoriae*, 455–496). Jelentőségét az adja, hogy mindössze egy könyvből álló mű a szónoklattan alapvető, három szempontú felosztását tartalmazza: a szónok tehetsége, a szónoki

beszéd részei, valamint a kérdés (az ügy és a tétel taglalása). A mű kérdés-felelet formájában íródott: Cicero fia, Marcus Tullius faggatja apját, a nagy Cicerót. A kiindulási pont: Marcus, aki nemrég fejezte be a grammatikaiskolát, szeretné latin nyelven hallani apjától mindazt, amit korábban görögül tanult tőle. Cicero örömmel vállalkozik erre a feladatra. Felosztása a retorikában mind a mai napig érvényes, hiszen a feltalálástól az előadásmódig, a beszéd bevezetésétől a befejezéséig, az elméleti és gyakorlati kérdések felvetésén keresztül a dicsérő (bemutató), tanácsadó és törvényszéki beszédig és az ügyállásokig a teljes retorikai rendszer megjelenik. A szónok tehetsége (amelyet más művekben a szónok feladataiként emleget/emlegetnek) a szavakban és a gondolatokban rejlik. A gondolattal a feltalálást és az elrendezést végzi a szónok, míg szavakkal a stílus, az emlékezetbe vésés és az előadásmód megvalósítása történik. A beszédfajtáknál a tanácsadó beszéd (amelynek lényege a rábeszélés vagy a lebeszélés) kapcsán CICERO külön kiemeli: a rábeszélőnek van nehezebb dolga, mert a hasznosságot és a könnyű megvalósítást, a lehetségességet is be kell bizonyítania, míg a lebeszélőnek elég az egyiket cáfolnia.

A kötetben megtaláljuk Cicero testvérének, Quintusnak írt levelét is, amelyben fia retorikai előmeneteléről tájékoztatja fivérét.

7. A sorban ezután következő mű a retorikatörténeti összefoglalót tartalmazó *B r u t u s* című dialógus (503–608). Cicero két beszélgetőtársa Marcus Iunius Brutus (a címszereplő, a Caesar elleni összeesküvés feje) és Titus Pomponius Atticus, Cicero legjobb barátja és műveinek kiadója. A mű szépirodalmi jellegét a hagyományos forma nem megszokott kezelése eredményezi: a dialógus Platónnál a különböző álláspontok megvitatására szolgált, itt viszont inkább a téma kifejtésének változatosságát segíti elő. CICERO a római ékesszólás történetét, korszakolását adja elő a kezdetektől a saját koráig. A mester négy nagyobb és több kisebb korszakra osztja ezt az időszakot: Cato, a Gracchusok, Marcus Antonius és Licinius Crassus, valamint Hortensius korára. A jelen idő pedig CICERO saját korszaka, amely immár a tökéletességre, az eszményi szónok megteremtésére vállalkozik. Eljutottak tehát a tökéletességig, amelyet nem lehetett volna az elődök nélkül elérni. CICERO ezen a helyen hosszan érvel az atticista stílus mellett, és ezzel tulajdonképpen állást is foglal az ún. atticista–asianista vitában. Csak az attikai szónoki stílust tartja elfogadhatónak, az Asia provinciában elterjedt „kevésbé pontos” és „áradozó” asianista stílust nem.

8. Ez a felfogás érvényesül később *A legkiválóbb szónok* (*De optimo genere oratorum*, 723–730) című munkájában is, amely tulajdonképpen bevezető egy fordításkötethez. Ebben a kötetben Démothész *A koszorúról* és Aiszkhinész *Ktésziphón* ellen című beszédének fordítását közölte – maga a kötet azonban nem maradt ránk, csak a bevezetése. A tökéletes szónok az atticista stílus képviselője (mint a fent említett két görög rétor), jártas mind az egyszerű, mind a közepes, mind a fennkölt stílusban, melyek közül az első a tanításra, a második a gyönyörködtetésre, míg a harmadik a megindításra szolgál. A tanítás a szónok kötelessége, a gyönyörködtetés tisztességére szolgál, a megindítás viszont szükséges ahhoz, hogy a hallgatóságot megnyerje magának (akárcsak ARISZTOTELÉSNél a logosz, éthosz, pathosz, azaz a meggyőzés három lehetősége). Az abszolút ideál Démoszthész, akit a leginkább érdemes követni. A legkiválóbb szónok ismérve még, hogy jól elkülöníthető a költőktől: szónokból ugyanis csak egyetlen típus van: a tökéletes, míg költőből sok van, és legjobb is több attól a műfajtól függően, amelyben alkot. CICERO ezen műve valószínűleg a szónok (*Orator*) előtt keletkezhetett, ugyanis nincsen nyoma benne az utóbbi továbbfejlesztett stíluselméletének.

9. Az Oratort (611–688) CÍCERO Kr. e. 46 novemberében (a Brutus után) fejezte be, amely előtt A szónokról három könyvét jegyezte. Ezt ő maga is leírta: „Így három lesz a szónokról, negyedik a Brutus, ötödik a szónok” (51). Az Oratort Brutus kérésére írta. A bevezetőben szabadkozik, hogy nehéz kérést kell teljesítenie, és nem biztos benne, hogy ez maradéktalanul sikerülni fog neki. Természetesen itt is a tökéletes, filozófiában jártas szónokot keresi, aki három technikai dolgot tart a szeme előtt: mit mondjon, milyen elrendezésben és hogyan. Ez utóbbi – a stílus és az előadásmód – a leglényegesebb. Éppen ezért nem véletlen, hogy a kötet legterjedelmesebb fejezete a stílusnemekkel (az egyszerű, a közepes és a fennkölt stílusú szónokkal) foglalkozik, idesorolva a prózaritmussal foglalkozó alfejezetet (664–687) is.

A prózaritmus – jellegből adódóan – különbözik a versek ritmusától (erről korábban már ARISZTOTELÉSZ is értekezett Rétorikájában). Történetét CÍCERO röviden foglalja össze: első igazi alkalmazójának Gorgiaszt tekinthetjük, de Thraszümakhosz és Iszokratész is élt vele. Míg a verselésben elsődleges szerepet a verslábak kapnak, a prózaritmus a szavak elrendezésében és összhangjában (ezen belül a hasonló végződéseknél és a rokon vagy ellentétes jelentésű szavakban) nyilvánul meg. Nehéz pontos szabályokat megfogalmazni ezzel kapcsolatban, hiszen az ösztönös érzék, illetve a fül dönti el, hogy mit tartunk szépnek, hatásosnak, megindítóknak. CÍCERO szerint a prózaritmus születése a művészetek születéséhez hasonlítható: „A természet utánzása és a megfigyelés ekként hozta létre a művészetet” (671).

CÍCERO nyersanyagként tekint a szavakra, amelyeket a ritmus alkalmazásával csiszolhatunk össze; a szavak a gondolat kifejezésére valók, ezek szerepét fedezték fel korábban, míg a fül gyönyörködtetésére szolgáló eszközök a folyamatos gyakorlat során fejlődtek ki. Természetesen a verslábak (a hosszú és rövid szótagok váltakozásának) szerepét sem vethetjük el egészen, hiszen a kötetlen beszédnek is megvan a maga ritmusa. A költői verslábaktól tehát a prózai szövegek sem mentesek. Az a jó, ha minden verslábát (pl. jambus, daktilus, paian) alkalmazunk a megfelelő arányban.

CÍCERO szerint a jó szónoki beszéd ismerve az illőség és a ritmusosság, vagyis a szónok feladata szavakkal illő keretbe foglalni a gondolatot. A jó szónok jól felépített körmondatokat használ, amelyek végig úgy vannak megszerkesztve, hogy a mondat befejezését készítsék elő, és a fül gyönyörűségére legyenek. Részletesebben is tárgyalja körmondat tagmondatokra való felosztását. A prózaritmust tehát három dolog határozza meg: a szavak hasonló végződése, a rokon vagy ellentétes jelentésű fogalmak szembeállítására és a körmondatok.

10. Ha A szónoki felosztásokat alapvetésnek tekintjük, ezt kell tennünk a Topikával (691–720) is. A felkérésre írt művet CÍCERO emlékezetből, egy tengeri utazása alkalmával jegyezte le barátjának, Trebatiusnak. A rövid eszmefuttatás tulajdonképpen az arisztotelészi módszerek alapján tárgyalja a közhelyeket, de tekinthető az azonos című, ARISZTOTELÉSZ által írt mű ismertetésének. Mindenesetre CÍCERO munkája a magyar retorikakutatás és -oktatás szempontjából fontos, ARISZTOTELÉSZ Topikája ugyanis nincsen lefordítva magyarra.

A Topica az érvek lelőhelyeit, az érveforrásokat tárgyalja, amelyek a bizonyításban és a cáfolásban elemi fontosságúak. A Topica címet a fordító, KISDI KLÁRA *A helyek* terminussal adta vissza, hiszen minden olyan forrást, ahonnan érveket veszünk, helynek nevezhetjük. Ezáltal az érveforrások megtalálása és kiválasztása középponti részévé válik

az invenciónak. CICERO érvnek a kétértelmű dolgot bizonyossá tevő bizonyítékokat nevezi, amelyek belsők és külsők lehetnek. Míg a belső érvek magában a tárgyban vannak, a külsők a tekintélytiszteleten alapulnak. A belső érvek eszközei az azonos szócsaládba tartozó szavak, a közös nem (amelyből helyesen kell meghatározni a fajt), a szófejtéskor napvilágra kerülő hasonlóság, az ok-okozati viszony, de a különbség is. A belső érvekhez tartoznak még a következtetésen alapuló érvek, amelyek az elérhető információkból a „mi volt?”, „mi van?”, „mi lesz?”, „mi lehetne?” kérdéscsoporttal dolgoznak. Külső érv minden, ami kívülről támogatja meg a szavak hitelét. Ilyen a tanúságtétel, a tekintélyelv (auctoritas, amely alapulhat a tekintélyes személy tapasztalatán, vagyonán, életkorán, műveltségén stb.), valamint a véletlenek és a kényszer. A mű végén CICERO szót ejt még röviden az ügyállásokról és a szónoki beszéd részeiről.

CICERO számára fontos a nyelv. Nemcsak azért, mert ő maga is olyan korban élt, amelyben a latin nyelv a göröggel szemben feltörekvőben volt, hanem azért is, ami a De oratoreban Crassus szájából hangzik el, és amit HARALD MERKLIN így foglal össze: „A nyelv az emberiség foglalatja, a szó hatása mint az ember önmegvalósítása, ez az igazi alap, amelyre Cicero elképzelése a beszéd művészetéről és az ideális szónokról alapszik.” Vagyis emberségünk záloga a nyelv, ez különböztet meg bennünket az állatoktól. CICERO a nyelv egy másik alapvető kérdésével, a jelentés és az értelem témakörével is foglalkozik: a szavak (verba) és a hozzájuk tartozó értelem (res), a forma és a tartalom elválaszthatatlanok egymástól, hiszen „nem ismerhetjük fel a jelet a jelentőre és a jelentőre irányuló kettős figyelem nélkül” – olvassuk a Bevezetésben (39).

11. A kötetben közölt művek hiánypótlók a teljes retorikai rendszer magyar nyelvű áttekintéséhez. Jogosan merülhet fel a kérdés: miért csak most, illetve az utóbbi másfél évtizedben fordították le ezeket a műveket magyarra? Az 1950-es évek előtt a görög és a latin nyelv az iskolai oktatás része volt, ezért a humán műveltséggel (is) rendelkező emberek el tudták olvasni eredetiben ARISZTOTELÉSZT, CICERÓT és QUINTILIANUST is. A második világháborút követő és a rendszerváltás előtti időben – mivel a retorika nem képezte a tananyag részét – nem volt szükség arra, hogy a szakmabeli klasszika-filológusokon kívül más is kezébe vegye és forgassa a retorikai értekezéseket. Mióta a retorika oktatása a 2000-es évek elején a Nemzeti alaptanterv része lett, minden bizonnyal nagyobb figyelem összpontosul erre a tudományágra is.

Az elkészült kiadványt igényes, a laikusok számára is könnyen használható köteté sikerült formálni. Nyelvezete gördülékeny, olvasmányos, a fordítók és a szerkesztő közös munkáját dicséri. Az olvasást és a megértést a kötet elején található Bevezetés című tanulmány is segíti, mivel röviden összefoglalja egy-egy mű háttérét, tartalmát és jelentőségét. A magyar retorikairódomal kiegészült tehát a tökéletes szónok eszményének magyar nyelvű leírásaival. És mint minden új, nagyszabású kiadvány megjelenése után, újabb nyelvészeti-retorikai kutatások indulhatnak meg, újabb kérdésekre irányítva rá a figyelmet. Ezzel is közelebb kerülhetünk ahhoz a célhoz, amelyet CICERO így fogalmaz meg: „Azt óhajtom tehát, hogy a tökéletes szónok előtt a beszéd mindama fajtája ismert legyen, mely a szólás művészetéhez sorolható” (645).